

NEJGALIŲ PAAUGLIŲ SEKSUALUMO PROBLEMA

Doc. dr. Violeta Vaicekauskienė

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Socialinio darbo katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 92
Elektroninis paštas sdk@ltu.lt

*Pateikta 2002 m. birželio 28 d.
Parengta spausdinti 2002 m. spalio 10 d.*

*Recenzavo Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Socialinio darbo katedros vedėjas e. prof. p.
dr. Albinas Bagdonas ir Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Socialinio darbo katedros
docentas dr. Gediminas Navaitis*

Santrauka

Šiame straipsnyje apibūdinamas normalizacijos principas, kurio nuostatų pagrindu organizuojamas neįgaliųjų gyvenimas, apimantis ir seksualinių poreikių tenkinimą bei ugdymą. Analizuojami neįgaliųjų bendrosios ir seksualinės raidos bruožai bei jai trukdančios kliūtys.

Pristatomi du tyrimai, atskleidžiantys seksualinius neįgaliųjų paauglių poreikius bei jų raiškos būdus ir suaugusiųjų požiūrį į juos.

Pirmo tyrimo duomenys atskleidžia 27-ių Vilniaus miesto vaikų pensiono neįgaliųjų paauglių seksualinės elgsenos ypatumus: seksualinį aktyvumą ir jo priežastis, seksualumo raiškos būdus, emocines seksualumo apraiškas.

Antras tyrimas parodo suaugusiųjų, t. y. 80-ies trijų socialinių įstaigų darbuotojų, požiūrį į seksualines neįgaliųjų paauglių problemas, kurios atspindi ir kliūtis, trukdančias spręsti neįgaliųjų seksualinio gyvenimo klausimus, ir socialinių darbuotojų pamąstymus bei pasiūlymus, kaip būtų galima geriau ugdyti neįgaliųjų seksualumą.

Rekomenduojamos socialinio darbo gairės, galinčios padėti vertinti bei ugdyti neįgaliųjų seksualumą.

Pagrindinės sąvokos: neįgalus paauglys, protinis atsilikimas, normalizacijos principas, seksualiniai poreikiai, požiūris į neįgaliųjų seksualumą, seksualinė elgsena, seksualinis aktyvumas, seksualumo raiškos būdai, seksualiniai–socialiniai įgūdžiai, seksualinė raida, seksualinis ugdymas

Įžanga

Lietuvoje įsitvirtina naujas požiūris į proto negalią turinčius suaugusiuosius bei vaikus. Jų globai taikomas visame pasaulyje žinomas normalizacijos principas, kurio esmė – padėti neįgaliam žmogui būti kartu su kitais visuomenės nariais, sudaryti tam visas reikalingas sąlygas ir vengti bet kokios diskriminacijos. „Gyventi normalų gyvenimą – tai augti pas tėvus, kam nors patikti ir turėti tokių, kurie patinka man; bendrauti su mano paties pasirinktais žmonėmis, gauti mano tobulėjimui reikalingą pagalbą, lankyti paprastą mokyklą, net jei man reikia specialaus mokymo, užaugus palikti tėvų namus, gyventi taip, kaip kiti – vienam arba su vienu ar keliais žmonėmis, su kuriais man gera, kuo daugiau spręsti pačiam, ypač užaugus, kad su manimi elgtųsi rimtai ir pagarbiai” (Anna Bakk, Karl Grunevald, 2000).

Normalizacijos principo nuostatos atspindi ir neįgalaus asmens seksualumo tenkinimo aspektus. Siekiama, kad seksualumas taptų teigiama jo gyvenimo dalimi. „Būti žmogiška būtybe – reiškia būti seksualia būtybe. Tai tinka individams, turintiems didelių ir mišrių sutrikimų, taip pat kaip ir visiems kitiems. Seksualumas yra mūsų vyriškumo arba moteriškumo požymis: tai jausminis malonumas, kylantis nuo lietimio arba palietimo, tai emocinis atlygis, kurį gauname palaikydami ryšį su kitais, poreikis mylėti ir būti mylimam ir mūsų fizinis vystymasis augant ir bręstant” (Cymru, 2000). Taigi seksualumas (lot. *sexualis* – lytinis) – viena svarbiausių bendravimo apraiškų, parodanti žmogaus norą būti priimtam ir mėgstamam, patirti meilę ir švelnumą, turėti draugų. Seksualumas – pats stipriausias fiziologinis neįgaliojo poreikis, kurį būtina nustatyti ir patenkinti. Siekiant išsamiau išanalizuoti neįgaliųjų paauglių seksualumo poreikius ir suaugusiųjų požiūrį į juos buvo atlikti du tyrimai: pirmo tyrimo tikslas – ištirti Vilniaus miesto neįgaliųjų vaikų pensiono 27-ių paauglių seksualinės elgsenos ypatu-

mus; antro tyrimo tikslas – įvertinti Vilniaus miesto įstaigų su neįgaliaisiais dirbančių darbuotojų požiūrį į seksualines neįgalių paauglių problemas. Tyrime dalyvavo 80 respondentų – socialinių darbuotojų iš Vilniaus miesto vaikų pensiono, Markučių dienos centro ir Vilniaus miesto mokymo centro „Mes“, dirbančių ir daugiausiai laiko praleidžiančių su neįgaliais paaugliais, matančių jų rūpesčius ir džiaugsmus. Apklausas, autorei vadovaujant, atliko magistrantė Loreta Meiluvienė. Tiriant taikyti įvairūs mokslinio tyrimo metodai: anketinė apklausa, vaikų elgesio stebėjimas ir duomenų fiksavimas dienoraščiuose, statistinis duomenų apdorojimas. Jie padėjo visapusiškai pažvelgti į neįgaliųjų seksualumo problemą.

1. Neįgalių paauglių bendrosios seksualinės raidos bruožai

Seksualinė raida yra visą gyvenimą trunkantis procesas. Neįgalaus žmogaus seksualumas priklauso nuo bendrosios raidos ypatumų, tarp kurių reikėtų išskirti svarbiausius:

- mąstymo nevisavertiškumas: reiškinių ir padarinių ryšio stoka, egocentrinis ir situacinis mąstymas, elementarios logikos stygius;
- valios stoka: dėl mąstymo ypatumų negalėdami suvokti reiškinių priežastingumo ir nuoseklumo neįgalieji nepajėgia sudaryti savo poelgio bei veiklos plano ir negali jo įgyvendinti bei socializuotis be kitų pagalbos;
- neišlavėjusi kalba ir bendravimas: sulėtėjęs arba visiškai kalbos neišsivystymas, apimantis fonologiją, fonetiką, leksiką, taip pat kalbos praradimas (afazija, disfazija), nemokėjimas reikšti savo norų, neteisingas kliūčių bei pavojaus vertinimas, bendravimo ir gyvenimo įgūdžių stoka;
- neadekvačios emocijos: nesugebėjimas atskirti suaugusio žmogaus emocijų; jų pačių emocijų pasireiškimai svyruoja nuo hiperaktyvių ir įkyrių iki vangumo ir uždarumo;
- elgesio sutrikimai, apimantys neadekvataus elgesio reakcijas, pavyzdžiui, agresyvių savęs žalojimą, drovumą ir nuolankumą, dirglumą ir kapringumą, tylumą ir apatiškumą.

Dėl išvardytų bendrosios raidos ypatumų neįgalių paauglių seksualumo raidai trukdo trejų tipų kliūtys:

1. Socialinės:

- 1.1. Izoliacija (neprieinami informacijos šaltiniai) ir privatumo pažeidimai;
- 1.2. Draugų ir patirties apribojimai;
- 1.3. Visuomenės prietarai (sterilizuoti, malšinti vaistais, bausti).

2. Fizinės:

- 2.1. Nepritaikyta aplinka bei techninės priemonės (vežimėliai, ramentai, kateteriai);
- 2.2. Pasunkėjęs kalbėjimas ir bendravimas;
- 2.3. Asmeninė higiena (žarnyno ar šlapimo pūslės problemos, burnos bei kūno higiena ir kt.);
- 2.4. Aprangos suvaržymai.

3. Psichologinės:

- 3.1. Emocijų stoka ir depresija dėl nepatenkintų seksualinių poreikių;
- 3.2. Sutrikimo ir gėdos jausmai dėl savo nepatrauklumo ir nesugebėjimo reikšti seksualumą;
- 3.3. Baimė būti seksualiai išnaudotam;
- 3.4. Jausmų nepripažinimas ir seksualumo draudimas arba kontroliavimas.

Visos šios kliūtys bei bendrosios raidos ypatumai lemia šiuos seksualinės raidos bruožus:

- mažą gebėjimą bendrauti su bendraamžiais ir susirasti artimą draugą;
- neadekvatų elgesį ir emocijas, dėl kurių sunku sąveikauti su aplinka ir žmonėmis;
- socialinių įgūdžių stoką, trukdančią savimi pasirūpinti ir savarankiškai tenkinti savo poreikius, prisitaikyti naujoje aplinkoje ir pasitikėti savimi, užmegzti ryšį su kitais žmonėmis.

2. Neįgalių paauglių seksualinės elgsenos ypatumai

Tiriant neįgalių paauglių seksualinę elgseną buvo siekiama išsiaiškinti:

1. Paauglių seksualinį aktyvumą ir jo priežastis (kas sukelia neįgaliojo aktyvumą ir kaip dažnai neįgalus paauglys būna seksualiai aktyvus);
2. Neįgalių paauglių seksualumo raiškos būdus;
3. Emocines seksualumo apraiškas (teigiamos ar neigiamos emocijos vyrauja seksualinio aktyvumo metu).

2.1. Seksualinis aktyvumas ir jo priežastys

Vaikai, turintys proto negalią, sunkiau ir ilgiau mokosi kasdienių gyvenimo įgūdžių ir todėl turi problemų, susijusių su fiziologinių poreikių tenkinimu bei „kūniškų“ funkcijų atlikimu: valgytu, tuštinimusi, prausimusi ir pan. Jiems padeda darbuotojai, kurie įvairiais metodais (žodiniais, vaizdiniais, praktiniais) moko savitvarkos ir socialinių įgūdžių. Remiantis neįgaliųjų polinkiu mėgdžioti bei imituoti kitų žmonių veiksmus taikomas ir „bendro veiksmo“ metodas, kai daiktas imamas vaiko rankomis ir jo rankomis atliekami reikalingi veiksmai. Taikant šį metodą buvo pastebėta, kad vaikai kreipia savo ir darbuotojo rankas ar kitas priemones prie lyties organų, nori juos liesti bei glamonėti, o kartais net stipriai dirginti. Tokios situacijos, kai liečiami vaiko lyties organai, dažnai susidaro prausiant(is), rengiant(is), keičiant(is) vystyklus, einant į tualetą ir pan. Tyrimas parodė, kad 44 proc. stebėtų neįgaliųjų seksualiniai poreikiai reiškiasi daug kartų (4–5) per dieną ir juos sukelia savęs arba kitų žmonių lietimasis; 33 proc. neįgaliųjų seksualiai aktyvūs būna kartais, t. y. du kartus per savaitę, o jų aktyvumą skatina rengimasis, maudymasis bei kitų žmonių prisilietimai, 19 proc. paauglių seksualumą sužadina emociniai teigiami ir neigiami išgyvenimai ir tai būna retai – 1 kartą per savaitę; 4 proc. neįgaliųjų seksualinis aktyvumas nepasireiškia. Pastebėta, kad tarp tiriamųjų seksualinis aktyvumas dažniausiai pasireiškia didelę ir labai didelę protinę negalią turintiems paaugliams. Taigi neįgalūs paaugliai seksualiai yra gana aktyvūs ir darbuotojų pareiga pritarti jų seksualumui ir mokyti patenkinti bei reikšti jį tinkamais būdais.

2.2. Seksualumo raiškos būdai

Dėl percepsijos (suvokimo) sutrikimo proto negalią turintys paaugliai sunkiai išmoksta kalbėti, skaityti bei rašyti, tačiau gyvenimo bei bendravimo problemų suvokimo stoka nėra kliūtis išmokyti juos tinkamo elgesio. „Psichinę negalią turintis vyras ar moteris, kaip ir kiti suaugusieji, jaučia fizinio seksualinio stimuliavimo ir seksualinio pasitenkinimo poreikį, bet jo raiškos būdai, mėginimai tai pasiekti gali būti „vaikiški“ arba „jaunuoliški“ (Anna Bakk, Karl Grunewald, 1997). Iš tikrųjų praktika parodė, kad neįgalieji gali pradėti audrinti savo genitalijas kitų akivaizdoje arba glamonėti savo draugą (draugę) viešoje vietoje, todėl labai svarbu pažinti kiekvieno neįgalaus žmogaus seksualinio poreikio raiškos būdus ir juos koreguoti.

Paauglystėje prasidėjus lytiniam brendimui (puberteto laikotarpiui) intensyviau funkcionuoja lytinės liaukos ir neįgalieji (kaip ir sveikieji) jaučia dažnesnį ir didesnį lytinį susijaudinimą, kuris sumažėja ištekėjus sėklai (įvykus poliucijai). Tada pasiekama erekcija ir orgazmas – didžiausias lytinis pasitenkinimas. Jei šie procesai savaime neįvyksta, tą biologinį lytinį poreikį – orgazmą – paaugliai siekia sukelti patys dirgindami savo lyties organus bei erogenines zonas, t. y. masturbuodamiesi. Mūsų tyrimai parodė, kad tirtiems paaugliams būdingi trys seksualinio aktyvumo raiškos būdai: savęs lietimasis, masturbacija, lyties organų apnuoginimas. Daugiausia tiriamųjų – net 55 proc. – seksualinius poreikius patenkina masturbuodamiesi (lot. *manus* – ranka + *stupro* – išniekinu), kai lytinis susijaudinimas ir orgazmas pasiekiami dirginant savo paties erogenines zonas, dažniausiai varpą (vyras) ir varputę (moteris). Dažniausiai masturbuojamasi brendimo amžiuje, kai lytinis potraukis labai stiprus (pasireiškia paauglių hiperseksualumas), o galimybių jį natūraliai (su partneriu(e)) patenkinti nėra. Masturbavimo būdai gali būti įvairūs, ir tai priklauso nuo lyties, protinio sutrikimo lygio, aplinkos ir gyvenimo sąlygų. Masturbacija dažnai būna vienintelė išeitis sumažinti neįgaliojo

įtampą, agresyvumą ir neigiamas emocijas, todėl būtina mokyti paauglius masturbuotis, taip užtikrinant neįgaliojo teisę į seksualumą.

Kitas seksualumo raiškos būdas, būdingas 41 proc. tiriamųjų, yra kūno lietimasis. Pastebėta, kad atsižvelgdamas į savo negalios pobūdį (negalėjimą atsisėsti, valdyti rankų ar kojų ir kt.) kiekvienas neįgalusis „suranda“ kūno lietimasis vietas ir būdus, kurie padeda glamonėjant bei liečiant jų kūną (krūtinę, rankas, kojas, lyties organus) patenkinti seksualumo poreikį. Tokiems auklėtiniams būtina kito, dažniausiai suaugusio žmogaus, pagalba.

Lyties organų apnuoginimu savo seksualumą išreiškia 4 proc. tiriamųjų. Šiuo atveju ypač svarbu neįgalųjį mokyti kitų seksualinio poreikio tenkinimo būdų.

2.3. Emocinės seksualumo apraiškos

Emocijos yra konkreti psichinė žmogaus suvokimo ir veiksmų išgyvenimo forma. Jos signalizuoja žmogui apie poreikio patenkinimą arba nepatenkinimą, reguliuoja elgesį, skatina arba slopina aktyvumą. Seksualinėje srityje svarbiausios šios emocijos:

1. Simpatijos ir draugiškumo jausmai, kuriuos sukelia mylimas asmuo ir per kurių palankumo prizmę vertinama mylimo asmens išvaizda, poelgiai, asmenybės visuma – kitaip nei abejingumas, gailestis arba neapykanta pašaliniam žmogui.
2. Lytinio akto metu kilusi ir visą žmogaus esybę užliejusi euforiška būsena (orgazmas) – kitaip nei abejingumas ar net pasišlykštėjimas lytiniu aktu (Seksologijos enciklopedija, 1996).

Seksualumas gali pasireikšti šiomis išvardytomis emocijomis, kurios gali būti teigiamos arba neigiamos. Remiantis tyrimo duomenimis mūsų auklėtiniams seksualinio aktyvumo metu pasireiškia tam tikros emocijos (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Eil. nr.	Teigiamos emocijos	Apklaustieji	Eil. nr.	Neigiamos emocijos	Apklaustieji
1.	Pasitikintis savimi	8 (26,3 proc.)	1.	Sudirgintas	10 (37 proc.)
2.	Ramus	3 (11 proc.)	2.	Įsitempęs	9 (33 proc.)
3.	Linksmas	3 (11 proc.)	3.	Žiaurus, agresyvus	5 (18 proc.)
4.	Draugiškas	1 (0,3 proc.)	4.	Piktas	6 (22 proc.)
5.	Meilus	4 (11,3 proc.)	5.	Baikštus	2 (0,7 proc.)

Daugelis neįgalių auklėtinių nelengvai atpažįsta ir reiškia savo emocijas. Vieni nežino, ką jaučia, kiti nežino, kaip reaguoti į patiriamus jausmus. Be to, darbuotojai kartais neatpažįsta neigiamų emocijų arba jas neigia, kartais pasakydami „pralinksmek“, „nieko čia blogo“ ir pan. Labai svarbu sukurti pasitikėjimo aplinką, kurioje auklėtinis jaustųsi saugus ir atskleisų bei ugdytų teigiamus jausmus. Emocijoms sužadinti arba nuraminti bei joms ugdyti gali būti pasitelkiamos įvairios veiklos ir priemonės:

1. Piešimas ir įvairūs rankų darbai (audimas, aplikacija ir pan.), kai vaizduodami spalvas ir figūras neįgalieji „pasako“ apie savo išgyvenimus ir požiūrius.
2. Muzikos klausymas patogioje ir jaukioje aplinkoje naudojantis šviesos ir kvapų efektais.
3. Maudymasis suteikiant sensorikos potyrių – naudojant kvapiąsias ir odą bei plaukus maitinančias priemones (aliejus, kremus ir kt.).
4. Fizioterapinės procedūros ir fiziologinės priemonės, masažas, raumenų atpalaidavimas, hidroterapija, kurių metu vaikas mokomas pajusti, kad jo kūnas yra malonus.
5. Aktyvi, vaikų mėgstama veikla kartu su kitais bendraamžiais arba darbuotojais: pasivaikščiojimas, stalo arba lauko žaidimai, diskotekos ir pan., kurių metu vaikas patiria teigiamas emocijas bendraudamas su kitu asmeniu.

Išvardytiems jausmams ugdyti svarbios veiklos bei priemonių neįgalus vaikas nepajėgtų vienas taikyti. Jam padeda tėvai ir įstaigos darbuotojai. Žmogus, kuriam reikia daug pa-

ramos ir pagalbos, dalijasi savo asmeniniu gyvenimu su darbuotojais, o šie išmoksta jį gerbti ne palikdami ramybėje ar nesikišdami, bet būdami šalia ir taktiškai bei pagarbiai padėdami.

3. Darbuotojų požiūris į seksualines neįgalių paauglių problemas

Neįgalūs paaugliai seksualinio gyvenimo srityje yra ypač priklausomi nuo kitų žmonių požiūrio į jų seksualumą. Respondentų – įstaigų socialinių darbuotojų – paprašėme išvardyti kliūtis, neleidžiančias neįgaliesiems paaugliams gyventi seksualinį gyvenimą. Gavome gana įdomius atsakymus. Pagrindine kliūtimi 31,74 proc. respondentų įvardijo *specialistų stoką*. Lietuvoje nėra specialistų, galinčių suteikti informaciją, kaip spręsti neįgaliųjų seksualumo problemas.

Respondentai šiuo klausimu pateikė tokius pasiūlymus:

- ugdymo įstaigose ir dienos centruose turėti specialistą, t. y. seksologą;
- sukurti įstatymais paremtą seksualinio ugdymo sistemą;
- sukurti specialistų rengimo sistemą;
- turėti nors kelis valdžios atstovus, tiesiogiai susijusius su neįgaliaisiais ir galinčius ginti jų poreikius;
- kviestis konsultuoti užsienio specialistus.

Antra kliūtis, kurią nurodė 19,16 proc. respondentų – *visuomenės požiūris*. Ypač nesuprastas yra proto negalią turinčių žmonių meilės, intymumo ir seksualinio pasitenkinimo poreikis, nes vyrauja nuomonė, kad seksualumas yra normalaus intelekto asmenų priedermė. Manoma, kad dėl sutrikusios proto raidos neįgalieji amžinai lieka vaikais ir būna seksualiai indiferentiški. Kitas požiūris – proto negalią turintys žmonės pasižymi stipriu nekontroliuojamu lytiniu potraukiu, todėl jie yra visuomenės blogis ir juos reikia izoliuoti, neleisti jokios lytinės raiškos, ją slopinti.

Respondentai esamą visuomenės požiūrį apibūdino taip:

- mūsų visuomenėje net sveikiems paaugliams neorganizuojamas seksualinis švietimas, o ką kalbėti apie neįgaliuosius;
- visuomenei kol kas neįgalūs žmonės yra „kaip raupsotieji“, todėl jiems apskritai nieko nereikia, kitaip tariant, jie neturi teisės į seksualinį gyvenimą;
- visuomenė stokoja žinių apie seksualinį gyvenimą;
- visuomenė per daug nori reguliuoti seksualinį neįgalių žmonių gyvenimą;
- neįgalus žmogus (turintis protinę negalią) negali kontroliuoti savo elgesio ir gali būti pavojingas visuomenei.

Visuomenės požiūrio analizė rodo, kad ypač svarbi šviečiamoji veikla. Visuomenę svarbu supažindinti su esamomis problemomis, informuoti apie šių problemų sprendimo būdus, socialinių darbuotojų veiklą. Tai galima padaryti įvairių susirinkimų metu, skelbiant straipsnius spaudoje arba pasitelkiant kitas visuomenės informavimo priemones.

Dar viena kliūtis, kurią nurodė 15,27 proc. respondentų – *padarinių baimė*. Darbuotojai baiminasi, kad neįgalios merginos, gyvendamos normalų seksualinį gyvenimą, gali pastoti, todėl kiltų dar daugiau problemų, pavyzdžiui:

- dėl fizinių ir protinių apribojimų neįgaliesiems sunku prižiūrėti kūdikį ar vaiką ir ši atsakomybė gali tekti jų tėvams arba globėjams;
- kai kurioms neįgalioms merginoms reikia ypač rūpestingai parinkti taikomą kontracepciją, nes jų menstruacijų ciklas būna nereguliarus, be to, dėl negalios sudėtinga arba visiškai neįmanoma naudoti kai kuriuos kontracepcijos būdus;
- kai kurie raiškos sutrikimai (epilepsija, protinis atsilikimas ir kt.) yra genetiškai nulemti ir gali būti perduodami iš kartos į kartą;
- prižiūrėti vaiką neįgaliesiems tėvams gali būti per sunku.

Taip pat yra bijoma, kad neįgalieji neužsikrėstų venerinėmis ligomis, kad seksualiai nebūtų išnaudojami, todėl vyrauja nuomonė, kad neįgaliuosius reikia sterilizuoti. Sterilizacija – medicininė procedūra, neleidžianti turėti palikuonių. Vyrams tai vazektomija, o moterims –

kiaušintakių perrišimas. Dėl neįgaliųjų sterilizacijos dar diskutuojama, bet taikant šį būdą svarbu užtikrinti neįgaliojo teisę į visavertį seksualinį gyvenimą ir poreikių patenkinimą.

4,79 proc. respondentų kaip kliūtį paminėjo ir *neigiamą tėvų požiūrį*. Beveik visiems tėvams vaikų seksualumas sukelia prieštarigus jausmus: nerimą ir sumaištį. Jie nerimauja, kad jų mažasis berniukas masturbuojasi, ypač jei jis tai daro atvirai, džiaugiasi pirmosiomis dukters menstruacijomis ir kt. Tą patį išgyvena ir negalios ištikto vaiko tėvai, tik jie dažniau nei kiti nerimauja dėl vaiko seksualumo. Šis nerimas gali būti dėl to, kad:

- aiškų seksualinį poreikį jaučiantis neįgalus vaikas nesugeba pats jo patenkinti arba daro tai „netinkamai“ (masturbuojasi);
- vaikai gali būti seksualiai išnaudojami;
- duktė pastos;
- jų vaikas niekada nepatirs seksualinio pasitenkinimo, būdingo dviem artimiems žmonėms;
- jų sūnus ar duktė turbūt niekada netaps tėvu ar motina, ir šis sielvartas juos skaudžiai paveiks.

Suprantama, kad seksualiniam neįgaliųjų ugdymui didelę įtaką turi asmeninė tėvų patirtis ir požiūris. Taip pat svarbu žinoti, ką jie, kaip tėvai, galėtų padaryti, kaip galėtų padėti savo vaikui. Darbuotojai, dirbantys su neįgaliais paaugliais, turi bendradarbiauti su jų tėvais, tartis sudarant individualią programą, aptariant rezultatus. Tėvystė bus lengvesnė ir saugesnė, jei, remdamiesi savo patirtimi ir kitų žiniomis, tėvai daugiau žinos ir bus pasirengę vaiko brandai.

Neįgalus vaikas nepajėgus pats vienas patenkinti savo poreikių, ypač seksualinio. Jam turi padėti suaugusieji: tėvai, įstaigų darbuotojai. Tačiau net 81,2 proc. respondentų – įstaigų socialinių darbuotojų – pažymėjo, kad seksualinės neįgaliųjų problemos visiškai nesprensdžiamos, 8,8 proc. nurodo, kad neįgaliesiems padeda tėvai, 10 proc. respondentų išskiria įstaigų darbuotojus – psichologus, socialinius darbuotojus, medikus, bandančius padėti spręsti seksualines neįgaliųjų problemas. Kodėl su neįgaliaisiais dirbantys asmenys nėra pagrindiniai pagalbininkai sprendžiant auklėtinių problemas, kokios priežastys juos stabdo, koks jų požiūris į seksualinių neįgaliųjų poreikių tenkinimą? Atsakymai į šiuos klausimus padėjo įvertinti darbuotojų požiūrį į seksualines neįgaliųjų problemas.

Į klausimą, „Ar neįgalus žmogus turi teisę į visavertį seksualinį gyvenimą?“ 84,8 proc. respondentų atsakė teigiamai, 12,7 proc. nežinojo, o 2,5 proc. atsakė neigiamai. Respondentų paklausus, ar jų įstaigose paaugliai ir jaunuoliai seksualiai ugdomi, atsakymai pasiskirstė taip: 47,5 proc. respondentų atsakė teigiamai, 38,8 proc. atsakė neigiamai, 13,7 proc. respondentų nežinojo. Gauti rezultatai rodo, kad įstaigose seksualinis ugdymas nėra pakankamai gerai organizuotas. Net 70 proc. darbuotojų pripažįsta, kad jie nesijaučia galintys padėti globotiniams spręsti jų seksualines problemas. Labiausiai, respondentų nuomone, įstaigų darbuotojams trūksta psichologinio pasirengimo (43,3 proc.), praktinių įgūdžių (33,4 proc.), medicinos žinių (23,3 proc.). Tarp pagrindinių seksualinių problemų sprendimų būdų bei priemonių respondentai nurodė kvalifikuotų specialistų pagalbą (31,7 proc.), seksualinį paauglių mokymą (15,6 proc.), darbuotojų (19,1 proc.), visuomenės (8,4 proc.) ir tėvų (15,6 proc.) švietimą, papildomų seksualinių priemonių naudojimą (4,8 proc.) ir didesnio užimtumo paaugliams organizavimą (4,8 proc.). Atskirai pasidomėjus, ar seksualiniam paauglių švietimui vykdyti bei problemoms spręsti reikalingos pagalbinės seksualinės priemonės (vaizduojamos, žurnalai, vibratoriai, pripučiamos lėlės ir pan.), tik 22,8 proc. apklaustųjų atsakė teigiamai, o 77,2 proc. respondentų teigia, kad pagalbinės seksualinės priemonės niekada negali būti naudojamos seksualinio neįgalio paauglio ugdymo tikslais dėl jų proto sutrikimo. Tuo tarpu užsienio šalių patirtis rodo, kad neįgaliesiems mokytis gaminama ir naudojama daug skirtingų seksualinių priemonių: Danijoje pradėtas kurti instrukcinis videofilmas neįgaliesiems, mokantis naudotis gaminamomis priemonėmis (juosmeniu su pakeičiamais vyro ir moters lyties organais, vibratoriais, prezervatyvais ir pan.); Norvegijoje specialistams išleistas leidinys, kuriame pateikti šalyje ir užsienyje gaminamų seksualinių priemonių pavyzdžiai bei jų taikymas, Švedijoje siūloma priimti įstatymą dėl pašalpos neįgaliesiems pagalbinėms seksualinėms priemonėms įsigyti. Pažymėtina, kad Danijoje visi socialiniai darbuotojai ir specia-

lieji pedagogai išklauso specialų seksologijos kursą, kurio metu (mokslas trunka 1,5 metų ir mokomasi savo darbovietėje) ne tik klausomos paskaitos, bet organizuojama praktinė pagalba neįgaliesiems sprendžiant jų seksualines problemas.

Tyrimai ir užsienio šalių patirtis rodo, kad kiekvienoje šeimoje ir neįgaliųjų įstaigoje būtina sudaryti atitinkamas sąlygas seksualiniams neįgaliųjų poreikiams tenkinti bei ugdyti. Siekiant šio tikslo rekomenduojamos tokios socialinio darbo gairės:

1. Įvertinti kiekvieno neįgalaus vaiko poreikius ir jų tenkinimo galimybes;
2. Iširti paauglių (10–18 m.) seksualinę elgseną ir darbuotojų požiūrį į vaikų seksualumą;
3. Mokyti globotinius socialinių–seksualinių įgūdžių, pažinti ir mylėti savo kūną, užmegzti tarpusavio santykius, reikšti emocijas ir seksualinius poreikius;
4. Surasti vaiko poreikius ir galimybes atitinkančią ugdomąją užimtumo bei laisvalaikio veiklą ir ją organizuoti;
5. Apibrėžti neįgalių paauglių ir darbuotojų bendravimo ir bendradarbiavimo seksualiniais klausimais gaires, mokyti teikti seksualinę pagalbą;
6. Kurti gerų galimybių aplinką ir jaukią namų atmosferą parenkant ir pritaikant seksualines bei kitas reikalingas pagalbines bei apsaugines priemones ir sąlygas užtikrinant neįgaliojo intymumą bei privatumą.

Išvados

1. Neįgalūs paaugliai yra seksualiai aktyvūs. Dažniausi jų seksualinės raiškos būdai – masturbacija ir kūno lietimasis.

2. Emocijos lydi seksualinę neįgaliųjų elgseną ir signalizuoja apie poreikio patenkinimą (arba nepatenkinimą), skatina arba slopina aktyvumą.

3. Svarbiausios kliūtys ugdant neįgaliųjų seksualumą – specialistų trūkumas, neigiamas visuomenės požiūris, padarinių baimė, paauglių užimtumo stoka.

4. Su neįgaliaisiais dirbančių darbuotojų požiūris į seksualinių problemų sprendimą yra teigiamas, tačiau jiems šiame darbe trūksta psichologinio pasirėngimo, praktinių įgūdžių, medicinos žinių.

5. Būtina keisti visuomenės požiūrį į neįgaliųjų seksualumą ir sudaryti sąlygas ugdyti seksualinius neįgaliųjų poreikius.

LITERATŪRA

1. **Bakk A., Grunewald K.** Globa. – Vilnius, 1997.
2. **Behinderung & Sexualität.** Eine Konzeption für die betreuende Arbeit in Wohneinrichtungen der Spastikerhilfe Berlin. – Berlin, 1995.
3. **Buttenschon J.** Handicap & Sexuality (Seksualinių instruktorių rengimo kursų medžiaga.) – Danija, 2000.
4. **Bokemiūlis J.** Lytinė branda ir jos krizės. – Vilnius, 2000.
5. **Cartrefi C.** Tarp žmonių. – Vilnius, 2000.
6. **Stopard M.** Mergaitės vadovas. Pažink save. – Vilnius, 2001.
7. **Pūras D.** Apie proto sveikatą ir jos sutrikimus. – Vilnius, 2000.
8. **Tutkuvienė J.** Mergaitei ir jos mamai. – Vilnius, 2001.
9. **Ustilaitė S., Purlienė M., Proškuvienė R.** Lytiškumas. – Vilnius, 2000.

SEXUAL PROBLEMS OF DISABLED ADOLESCENTS

Assoc. Prof. Dr. Violeta Vaicekauskienė

Law University of Lithuania

Summary

In this work normalization principles on which basis is organized the life of disabled adolescent are discussed. According this it includes satisfying of sexual demands and education. As important part in this work the common and sexual development and the obstacle which disturb their development are analyzed.

There are presented two investigations in which the sexual demands of disabled adolescents and methods how there are displayed are discussed. The big part of this work is attaching great importance to personnel attitude.

In the first part of investigation sexual behavior of 27 disabled adolescent of Vilnius Pension are analyzed.

In the second part of investigation 80's personnel attitude to sexual problems of three social institutions is presented. In this part obstacles which disturb to solve the sexual life problems of disabled are mentioned. Suggestions of disabled sexual education are presented as well.

In conclusion the landmarks of social work that can help to evaluate and educate the sexuality of disabled are recommended.

Keywords: disabled adolescent, mental retardation, principle of normalization, sexual demands, attitude to sexuality of disabled, sexual behavior, sexual activity, expression of sexuality, social-sexual skills, sexual development, sexual education